

Η αισθητική εκπαίδευση των μελλοντικών εκπαιδευτικών δημοτικής εκπαίδευσης στα ελληνικά πανεπιστήμια

Μαρίνα Σωτηροπούλου – Ζορμπαλά, Καλλιόπη Τρούλη

Εισαγωγή

Στα σύγχρονα προγράμματα σπουδών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης παρουσιάζεται αναβαθμισμένος ο ρόλος των τομέων που αφορούν στην αισθητική αγωγή των παιδιών. Αυτό φαίνεται και στα ελληνικά προγράμματα, στα οποία περιέχονται κεφάλαια για την ανάπτυξη δραστηριοτήτων μουσικής, θεατρικής, εικαστικής και φυσικής αγωγής, υπό το γενικό τίτλο «Δημιουργία και Έκφραση». Η ανανεωμένη αυτή σχέση της Τέχνης με την Εκπαίδευση οφείλεται στη θεωρητική βάση σύμφωνα με την οποία, η αισθητική δραστηριοποίηση των παιδιών στο πρωτοβάθμιο σχολείο δεν πρέπει να περιορίζεται σε μερικές ώρες “καλλιτεχνικών μαθημάτων” αλλά, να διαχέεται στο σύνολο της σχολικής εκπαίδευσης (Read, 1943). Με βάση αυτή την αρχή, πολλοί ερευνητές της τελευταίας εικοσαετίας (Deasy 2002· Rooney, 2004· Stevenson, 2006· Winner & Hetland, 2000) στράφηκαν στη δοκιμή και μελέτη των λεγόμενων “πλούσιων σε τέχνες” σχολικών προγραμμάτων. Πιο συγκεκριμένα θέματα που ερευνήθηκαν αφορούν στην κοινωνική και ακαδημαϊκή επιρροή, που μπορεί να ασκεί η ενσωμάτωση (integration) των τεχνών στη διδασκαλία των διάφορων ενοτήτων της γνώσης. Μερικά από τα πρώτα αποτελέσματα κάνουν φανερό ότι όταν αισθητικές δραστηριότητες εντάσσονται στη διδακτική διαδικασία, αυτή γίνεται πιο ελκυστική για περισσότερα παιδιά και μάλιστα για παιδιά με διαφορετικές πολιτισμικές καταβολές και χαμηλή επίδοση στα μαθήματα (Ingram & Riedel, 2003). Επίσης, στις αισθητικές δραστηριότητες αποδίδεται η βελτίωση των σχέσεων της σχολικής ομάδας (Catterall, 2002· Darby & Catterall, 1994) και η ενίσχυση του ενθουσιασμού των δασκάλων για την εργασία τους (Eisner, 2002). Σε κάποιες περιπτώσεις αποδείχθηκε αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της ενασχόλησης των παιδιών με τις τέχνες και της βελτίωσης της ακαδημαϊκής τους επίδοσης. Συγκεκριμένα, έρευνες έχουν δείξει ότι οι ικανότητες που αναπτύσσονται κατά την ενασχόληση των παιδιών με το δράμα “μεταφέρονται” στη γλωσσική τους επίδοση (Jonson, 2007· Podlozny, 2000· Winner, & Hetland, 2000), ότι η μουσική ακρόαση και εκπαίδευση επηρεάζει θετικά

τη χωροχρονική και μαθηματική αντίληψη των παιδιών (Bilhartz, Bruhn, & Olson, 2000· Rauscher, Shaw, Levine, Wright, Dennis, & Newcomb, 1997· Scripp, 2002) και ότι η κίνηση ενισχύει τη μνήμη και την ικανότητα ανάκλησης πληροφοριών (Stinson, 1990). Σε ελληνικό δείγμα, η κίνηση λειτούργησε υπέρ της αύξησης του ενδιαφέροντος των παιδιών για μάθηση, της καλύτερης κατανόησης εννοιών και της ενθάρρυνσης των πιο αδύναμων μαθητών να συμμετέχουν στη διδακτική διαδικασία (Γώτη, Δέρρη & Κιουμορτζόγλου 2006· Τρούλη & Αμπαρτζάκη 2009).

Ευθυγραμμισμένα με τα δεδομένα αυτά φαίνονται τα σύγχρονα προγράμματα σπουδών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης (ΦΕΚ 304/ τ. Α', Β' / 13-03-03), στα οποία διατυπώνεται η ανάγκη να εφαρμόζονται αισθητικές δραστηριότητες κατά τη διδασκαλία της Γλώσσας, των Μαθηματικών, των Επιστημών και των άλλων γνωστικών αντικειμένων που δεν έχουν αισθητική διάσταση.

Από αυτά τα δεδομένα, αναδεικνύεται η ανάγκη να συμμετέχει ενεργά στην εφαρμογή της αισθητικής αγωγής, εκτός από τον εξειδικευμένο εκπαιδευτικό της αισθητικής (μουσικής, εικαστικής, θεατρικής και κινητικής – φυσικής) αγωγής, ο εκπαιδευτικός της τάξης, δηλαδή, όσον αφορά το πρωτοβάθμιο σχολείο, ο δάσκαλος (Dixon & Senior, 2009· Hudson & Hudson, 2005). Πιο συγκεκριμένα, ο/η εκπαιδευτικός της Πρωτοβάθμιας θα πρέπει να είναι ικανός/ή να οργανώνει και να εφαρμόζει αισθητικές δραστηριότητες στο πλαίσιο ολόκληρης της διδακτικής διαδικασίας την οποία διαχειρίζεται (Ballantyne, 2007· Duncum, 1999).

Ποιο είναι, όμως, το ακαδημαϊκό υπόβαθρο πάνω στο οποίο στηρίζεται ο σύγχρονος δάσκαλος της χώρας μας, για να εφαρμόζει αισθητικές δραστηριότητες και μάλιστα να διδάσκει μέσω τέχνης; Αυτό το ζήτημα αποτελεί το θέμα της παρούσας εργασίας. Ενδείξεις για τα προβλήματα και τις ελλείψεις που παρουσιάζει η αισθητική εκπαίδευση και κατάρτιση που παρέχεται στους μελλοντικούς δασκάλους, στο πλαίσιο των αντίστοιχων Παιδαγωγικών Τμημάτων Δημοτικής Εκπαίδευσης (ΠΤΔΕ) της χώρας μας, αντλήθηκαν από πανελλαδική έρευνα καταγραφής των προγραμμάτων σπουδών στα Τμήματα αυτά (Σταμέλος, 1999). Ενδεικτικά σημειώνεται ότι, στη συγκεκριμένη έρευνα, από τις 12 ομάδες στις οποίες κατηγοριοποιήθηκαν τα προσφερόμενα μαθήματα στα ελληνικά ΠΤΔΕ, μία μόνο αφορά στην αισθητική αγωγή, ενώ τα αντίστοιχα προσφερόμενα μαθήματα πανελλαδικώς είναι 73 σε σύνολο 831 (Σταμέλος, 1999, σσ. 145-148). Ως πιλότος για το σχεδιασμό της παρούσας έρευνας, αξιοποιήθηκαν τα αποτελέσματα προηγούμενης μελέτης η οποία αφορά στοιχεία της αισθητικής εκπαίδευσης και κατάρτισης που παρέχεται στα δύο παιδαγωγικά Τμήματα (Προσχολικής και

Δημοτικής Εκπαίδευσης) του Πανεπιστημίου Κρήτης (Σωτηροπούλου & Τρούλη, υπό δημοσίευση).

Μεθοδολογία της έρευνας

Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα

Σκοπός της έρευνας είναι να μελετηθούν στοιχεία τα οποία αφορούν στην αισθητική εκπαίδευση και κατάρτιση που παρέχεται στο μελλοντικό εκπαιδευτικό δημοτικής εκπαίδευσης, στο πλαίσιο των πανεπιστημιακών του σπουδών. Αναλυτικότερα, στην εργασία αυτή επιχειρήθηκε να δοθούν απαντήσεις στα εξής ερωτήματα:

- Σε ποιο βαθμό και σε τι εύρος προσφέρεται η αισθητική εκπαίδευση και κατάρτιση των μελλοντικών δασκάλων, στα ΠΤΔΕ της Ελλάδας;
- Τι είδους μεθοδολογικό προσανατολισμό έχει η αισθητική εκπαίδευση και κατάρτιση των μελλοντικών δασκάλων στα Τμήματα αυτά; Ειδικότερα, αυτή η αισθητική εκπαίδευση και κατάρτιση που προσφέρεται, είναι προσανατολισμένη στην πρακτική εφαρμογή δραστηριοτήτων αισθητικής αγωγής στο δημοτικό σχολείο;
- Τι είδους προβλήματα διαπιστώνουν και τι είδους βελτιωτικές προτάσεις κάνουν σχετικά με την αισθητική εκπαίδευση και κατάρτιση που τους παρέχεται κατά τη σπουδή τους, τα άτομα που φοιτούν στα ΠΤΔΕ της Ελλάδας;

Μέσα συλλογής δεδομένων και δείγμα

Η έρευνα υλοποιήθηκε κατά το χειμερινό εξάμηνο σπουδών του ακαδημαϊκού έτους 2009-2010. Πεδίο της έρευνας αποτέλεσαν όλα τα ΠΤΔΕ των πανεπιστημίων της χώρας μας, και συγκεκριμένα από το βορρά προς το νότο, των πανεπιστημίων Δημοκρίτειου Θράκης, Δυτικής Μακεδονίας, Αριστοτελείου Θεσσαλονίκης, Ιωαννίνων, Θεσσαλίας, Εθνικού και Καποδιστριακού Αθήνας, Πατρών, Αιγαίου και Κρήτης.

Τα δεδομένα της έρευνας συλλέχθηκαν από δύο είδη πηγών. Εξετάστηκαν έντυπα και ηλεκτρονικά τεκμήρια που αφορούν στο πρόγραμμα σπουδών του καθενός από τα εξεταζόμενα Τμήματα (οδηγοί σπουδών, κατάλογοι προσφερόμενων μαθημάτων, ωρολόγια προγράμματα των δύο εξα-

μήνων του 2009-10 και θεματικοί άξονες των προσφερόμενων αισθητικών μαθημάτων).

Εκτός από τα πιο πάνω στοιχεία, καταγράφηκαν οι απόψεις/προτάσεις των ατόμων που φοιτούν στα ΠΤΔΕ, για τη βελτίωση της αισθητικής εκπαίδευσης και κατάρτισης που τους παρέχεται. Οι απαντήσεις των φοιτητών δόθηκαν σε σχετική ανοιχτή ερώτηση που τους τέθηκε μέσω ανώνυμου ερωτηματολογίου. Ικανής εμπειρίας για να καταθέσουν τις απόψεις τους θεωρήθηκαν οι φοιτητές του 3^{ου} και 4^{ου} έτους των εννέα ΠΤΔΕ, από τους οποίους σε δείγμα 901 επιδόθηκε το ερωτηματολόγιο. Από το σύνολο των φοιτητών που συμμετείχε στην έρευνα, το ποσοστό συμμετοχής κάθε έτους ήταν 56,9% για τους τριτοετείς φοιτητές και 43,1% για τους τεταρτοετείς φοιτητές. Στο δείγμα παρουσιάζεται αριθμητική υπεροχή των γυναικών (86,6%) έναντι των ανδρών (13,4%), η οποία αντικατοπτρίζει και την πραγματική εικόνα των Παιδαγωγικών Τμημάτων. Η επίδοση του ερωτηματολογίου έγινε αμέσως πριν από την παράδοση μαθημάτων, που σύμφωνα με το Πρόγραμμα είναι υποχρεωτικά, ώστε να επιτευχθεί η μεγαλύτερη δυνατή συμμετοχή. Η ίδια διαδικασία επαναλήφθηκε σε πολλά υποχρεωτικά μαθήματα επί τρεις ημέρες, ενώ εξασφαλίστηκε η συμμετοχή του κάθε ερωτώμενου για μία και μόνη φορά.

Αποτελέσματα – Συζήτηση

Ενδιαφέροντα αποτελέσματα αναδείχθηκαν τόσο από τα τεκμήρια του προγράμματος σπουδών του καθενός από τα υπό μελέτη Τμήματα, όσο και από τις καταγεγραμμένες απόψεις φοιτητών πάνω στα προβλήματα της αισθητικής εκπαίδευσης που παρέχεται στο πλαίσιο των σπουδών τους.

Σε σχέση με το πρώτο ερευνητικό ερώτημα, μελετήθηκε αν και κατά πόσο, συγκριτικά με το σύνολο των προσφερόμενων μαθημάτων, στα τρέχοντα προγράμματα σπουδών των ΠΤΔΕ, περιέχονται μαθήματα που αφορούν στην Αισθητική Αγωγή. Φάνηκε, λοιπόν, ότι τα αισθητικά μαθήματα κατέχουν μόλις το 11,7% του συνόλου των μαθημάτων. Τα χαμηλότερα ποσοστά προσφοράς αισθητικών μαθημάτων εμφανίζονται στα Τμήματα της Κρήτης (7,6%), Ιωαννίνων (7,8%) και Αθήνας (8,9%) (πίνακας 1).

Επίσης, εξετάστηκαν τα υποχρεωτικά μαθήματα Αισθητικής Αγωγής, σε σχέση με το σύνολο των υποχρεωτικών μαθημάτων, σε καθένα από τα προγράμματα σπουδών (πίνακας 1). Με βάση τα αποτελέσματα, κρίθηκε ότι το ποσοστό των αισθητικών μαθημάτων που προσφέρονται με το χαρακτήρα του υποχρεωτικού (7,9%), δεν είναι τέτοιο ώστε να διασφαλίζεται ότι οι μελλοντικοί δάσκαλοι, όταν αποφοιτούν, έχουν λάβει μια στοιχειώδη αισθητική εκπαίδευση. Η ένδειξη αυτή επιβεβαιώνεται από ένα 22% των φοιτη-

τών του δείγματος, οι οποίοι δήλωσαν σε σχετική ερώτηση ότι δεν έχουν παρακολουθήσει κανένα μάθημα σχετικό με την αισθητική αγωγή, κατά τη διάρκεια των σπουδών τους. Ειδικά υπογραμμίζεται ότι πολύ χαμηλή υποχρεωτικότητα αισθητικών μαθημάτων εμφανίζεται κυρίως στα Τμήματα Ιωαννίνων (0%), Θεσσαλίας (2,6%) και Πάτρας (2,8%) (πίνακας 1).

Πίνακας 1: Ποσοστά αισθητικών μαθημάτων επί του συνόλου των μαθημάτων και ποσοστά υποχρεωτικών αισθητικών μαθημάτων επί του συνόλου των υποχρεωτικών μαθημάτων ανά Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης

ΠΤΔΕ	Αισθητικά μαθήματα επί του συνόλου των μαθημάτων (%)	Υποχρεωτικά αισθητικά μαθήματα επί του συνόλου των υποχρεωτικών μαθημάτων (%)
ΑΘΗΝΑ	8,9	12,9
ΘΕΣΣΑΛΙΑ	10,3	2,6
ΑΙΓΑΙΟ	15,1	15,8
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	17,3	12,5
ΠΑΤΡΑ	12,5	2,8
ΙΟΑΝΝΙΝΑ	7,8	0
Δ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	15,6	14,3
ΘΡΑΚΗ	9,8	5,6
ΚΡΗΤΗ	7,6	4,6
ΜΕΣΗ ΤΙΜΗ	11,7	7,9

Ακόμα, σε σχέση με το πρώτο ερευνητικό ερώτημα, εξετάστηκε αν, με τα προσφερόμενα αισθητικά μαθήματα, καλύπτονται τα βασικά πεδία αισθητικής αγωγής, δηλαδή, σύμφωνα με την τυπολογία της αισθητικής αγωγής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση (Poyet & Bacconnier, 2006), το πεδίο της μουσικής, της κίνησης, του θεάτρου, των εικαστικών, της λογοτεχνίας, και τέλος ένα πεδίο στο οποίο αντιμετωπίζεται το σύνολο των τεχνών ως όλον, στο οποίο περιέχονται μαθήματα όπως η ιστορία της τέχνης, η φιλοσοφία της τέχνης, η ψυχολογία της τέχνης, η διδακτική της τέχνης, η λαογραφία, η μουσειολογία κ.ά. Προβληματισμό δημιούργησε η συμμετοχή ή μη των μαθημάτων που αφορούν στη λογοτεχνία, δεδομένου ότι στα εξεταζόμενα Τμήματα, οι αντίστοιχοι διδάσκοντες είναι μέλη σε τομείς και ερευνητικά εργαστήρια γλωσσικού προσανατολισμού και όχι σχετικά με τις τέχνες και την αισθητική αγωγή. Ωστόσο, τελικά αποφασίστηκε τα λογοτεχνικά μαθήματα να συμπεριληφθούν στα αισθητικά, λόγω της αδιαμφισβήτητης καλλιτεχνικής διάστασης του πεδίου αυτού.

Τα αποτελέσματα ως προς την κάλυψη των διάφορων αισθητικών πεδίων στα εξεταζόμενα Τμήματα, παρουσιάζουν μεταξύ τους μεγάλη ανομοιογένεια (πίνακας 2). Το γεγονός αποτελεί ένδειξη ότι το πρόγραμμα των αισθητικών μαθημάτων δεν σχεδιάζεται με βάση συγκεκριμένα παιδαγωγικά και ακαδημαϊκά κριτήρια. Επίσης, φάνηκε ότι κάποια βασικά πεδία αισθητικής αγωγής καλύπτονται ελλιπώς, ενώ δεν είναι σπάνιο να παραλείπονται τελείως από το πρόγραμμα σπουδών κάποιων από τα εξεταζόμενα Τμήματα. Συγκεκριμένα, σε δυσμενέστερη θέση πανελλαδικά φαίνεται να είναι το πεδίο της κίνησης (6,8%), του οποίου μαθήματα δεν προσφέρονται σχεδόν στα μισά ΠΤΔΕ της χώρας (Αθηνών, Ιωαννίνων, Θεσσαλίας και Θράκης). Ως γενική παρατήρηση, μπορεί να διατυπωθεί ότι, εκτός από την κίνηση, ελλειπότερα των υπόλοιπων αισθητικών πεδίων καλύπτονται μαθήματα που αφορούν στο σύνολο των τεχνών (11,4%) και τα μαθήματα θεάτρου (12,4%). Προτεραιότητα στο πλαίσιο των προγραμμάτων σπουδών των ελληνικών ΠΤΔΕ, φαίνεται να έχουν το πεδίο της μουσικής (18,1), των εικαστικών (23,1), και κυρίως της λογοτεχνίας (28,2). Έτσι γίνεται φανερό ότι αν αφαιρούσαμε από αυτή την καταγραφή τα μαθήματα της λογοτεχνίας (για τους λόγους που προαναφέρθηκαν), τα αποτελέσματα αυτής της μελέτης σχετικά με τα προσφερόμενα αισθητικά μαθήματα στα ΠΤΔΕ θα ήταν εντελώς αποκαρδιωτικά.

Πίνακας 2: Ποσοστά των επί μέρους αισθητικών μαθημάτων επί του συνόλου των αισθητικών μαθημάτων ανά Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης

ΠΤΔΕ	Μουσικά μαθήματα	Εικαστικά μαθήματα	Κινητικά μαθήματα	Θεατρικά μαθήματα	Λογοτεχνικά μαθήματα	Μαθήματα αισθητικής αγωγής
ΑΘΗΝΑ	13,3	26,7	0	26,7	26,7	6,7
ΘΕΣΣΑΛΙΑ	9,1	18,2	0	0	36,4	36,4
ΑΙΓΑΙΟ	18,8	18,8	6,2	18,8	31,3	6,2
ΘΕΣ/ΝΙΚΗ	15,4	15,4	15,4	15,4	30,8	7,7
ΠΑΤΡΑ	21,1	21,1	15,8	15,8	15,8	10,5
ΙΟΑΝΝΙΝΑ	25	37,5	0	0	37,5	0
Δ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	26,3	26,3	5,3	0	31,6	10,5
ΘΡΑΚΗ	25	16,7	0	16,7	16,7	25
ΚΡΗΤΗ	9,1	27,3	18,2	18,2	27,3	0
ΜΕΣΗ ΤΙΜΗ	18,1	23,1	6,8	12,4	28,2	11,4

Αξιοσημείωτα δεδομένα προέκυψαν, επίσης, από τον υπολογισμό των αισθητικών μαθημάτων του κάθε αισθητικού πεδίου, που προσφέρονται στο κάθε εξεταζόμενο Τμήμα, και μάλιστα επί των πανελλαδικώς προσφερόμενων μαθημάτων του πεδίου αυτού (πίνακας 3). Φάνηκε ότι, από το σύνολο των μουσικών μαθημάτων που προσφέρονται στη χώρα, το μεγαλύτερο ποσοστό προσφέρεται στους φοιτητές της Δ. Μακεδονίας (21,7%) και της Πάτρας (17,4%), ενώ το μικρότερο στα Τμήματα Θεσσαλίας και Κρήτης (4,3%). Αντίστοιχα για τα εικαστικά, στα Τμήματα Δ. Μακεδονίας (17,9%) και Αθήνας (14,3%) προσφέρεται το υψηλότερο ποσοστό, ενώ σε αυτό το πεδίο οι αποκλίσεις μεταξύ των τμημάτων φαίνονται να είναι μικρές. Το μεγαλύτερο ποσοστό μαθημάτων κίνησης προσφέρεται στην Πάτρα (33,3%), θεάτρου στην Πάτρα (33,3) και στο Αιγαίο (18,8%), λογοτεχνίας στη Δ. Μακεδονία (17,6%) και αισθητικής αγωγής στη Θεσσαλία (28,6%). Από τα στοιχεία που παρουσιάζονται στον πίνακα 3, φαίνεται ότι επί του συνόλου των αισθητικών μαθημάτων που προσφέρονται σε πανελλαδικό επίπεδο, τα διάφορα πεδία της αισθητικής αγωγής καλύπτονται πληρέστερα και με μεγαλύτερη ομοιογένεια από το πρόγραμμα σπουδών της Πάτρας, ενώ οι περισσότερες σχετικές ελλείψεις παρουσιάζονται στα Τμήματα των Ιωαννίνων και της Κρήτης.

Πίνακας 3: Ποσοστά αισθητικών μαθημάτων ανά Παιδαγωγικό Τμήμα Δ.Ε. επί του συνόλου των αισθητικών μαθημάτων που προσφέρονται σε πανελλαδικό επίπεδο

ΠΤΔΕ	Μουσικά μαθήματα	Εικαστικά μαθήματα	Κινητικά μαθήματα	Θεατρικά μαθήματα	Λογοτεχνικά μαθήματα	Μαθήματα αισθητικής αγωγής
ΑΘΗΝΑ	8,7	14,3	0	25	11,8	7,1
ΘΕΣΣΑΛΙΑ	4,3	7,1	0	0	11,8	28,6
ΑΙΓΑΙΟ	13	10,7	11,1	18,8	14,7	7,1
ΘΕΣ/ΝΙΚΗ	8,7	7,1	22,2	12,5	11,8	7,1
ΠΑΤΡΑ	17,4	14,3	33,3	18,8	8,8	14,3
ΙΟΑΝΝΙΝΑ	8,7	10,7	0	0	8,8	0
Δ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	21,7	17,9	11,1	0	17,6	14,3
ΘΡΑΚΗ	13	7,1	0	12,5	5,9	21,4
ΚΡΗΤΗ	4,3	10,7	22,2	12,5	8,8	0

Σε σχέση με το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα, διερευνήθηκε ο προσανατολισμός των αισθητικών μαθημάτων, με βάση τους στόχους που φαίνεται ότι επιδιώκει το καθένα από αυτά, καθώς και τις διδακτικές προσεγγίσεις που υιοθετούνται κατά τη διδασκαλία του. Δεδομένης της πολύπλευρης φύσης της αισθητικής αγωγής (θεωρητικής-φιλοσοφικής, ιστορικής, δεξιοτεχνικής,

παιδαγωγικής κ.ά.), κρίθηκε απαραίτητο να μελετηθεί αν τα προσφερόμενα αισθητικά μαθήματα έχουν παιδαγωγικό προσανατολισμό και συγκεκριμένα, αν συμβάλλουν στην ικανότητα των μελλοντικών δασκάλων να εφαρμόζουν αισθητικές δραστηριότητες στο σχολείο. Ως προς τους στόχους, εξετάστηκε κατά πόσο τα μαθήματα επιδιώκουν την προσωπική αισθητική ανάπτυξη των φοιτητών ή την ανάλυση της διδακτικής μεθοδολογίας των αισθητικών δραστηριοτήτων, ή έχουν μεικτούς στόχους. Προέκυψαν, έτσι, ενδείξεις ότι το 67,3% των αισθητικών μαθημάτων επιδιώκουν την αισθητική ανάπτυξη του φοιτητή, ενώ μόνο το 8% είναι προσανατολισμένο στην ετοιμότητα των φοιτητών να εφαρμόζουν αισθητικές δραστηριότητες και το 24,8% έχουν μεικτούς στόχους (πίνακας 4). Ειδικότερα, στα Τμήματα της Αθήνας, της Θεσσαλίας και της Θράκης σύμφωνα με τα στοιχεία που εξετάστηκαν, δεν φαίνεται να προσφέρονται μαθήματα στα οποία να επιδιώκεται αμιγώς η εκπαίδευση των φοιτητών στη διδακτική μεθοδολογία αισθητικών δραστηριοτήτων.

Πίνακας 4: Συχνότητες και ποσοστά των αισθητικών μαθημάτων με βάση τους στόχους που επιδιώκονται κατά τη διδασκαλία τους

ΠΤΑΕ	Σύνολο αισθητικών μαθημάτων	Προσωπική αισθητική ανάπτυξη		Διδακτική ετοιμότητα		Μεικτοί στόχοι	
		f	%	f	%	f	%
ΑΘΗΝΑ	15	9	60	0	0	6	40
ΘΕΣΣΑΛΙΑ	11	6	54,5	0	0	5	45,5
ΑΙΓΑΙΟ	16	11	68,7	2	12,5	3	18,7
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	13	7	53,8	1	7,7	5	38,5
ΠΑΤΡΑ	19	14	73,7	2	10,5	3	15,8
ΙΟΑΝΝΙΝΑ	8	7	87,5	1	12,5	0	0
Δ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	19	13	68,4	2	10,5	4	21,1
ΘΡΑΚΗ	12	9	75	0	0	3	25
ΚΡΗΤΗ	11	7	63,6	2	18,2	2	18,2
ΜΕΣΗ ΤΙΜΗ			67,3		8		24,8

Ως προς τις προσεγγίσεις που υιοθετούνται κατά τη διδασκαλία των αισθητικών μαθημάτων, εξετάστηκε αν οι διδάσκοντες που παραδίδουν το κάθε μάθημα υιοθετούν θεωρητικές διαλέξεις, βιωματικές ασκήσεις ή μεικτές διδακτικές μεθόδους. Οι προσεγγίσεις αυτές εξετάστηκαν δεδομένου ότι αμιγώς θεωρητικές προσεγγίσεις υιοθετούνται κυρίως σε μαθήματα που παρέχουν αισθητικές και φιλοσοφικές γνώσεις, πρακτικές - βιωματικές προσεγγίσεις υιοθετούνται συνήθως σε μαθήματα που δίνουν ευκαιρία στους φοιτητές να κατακτήσουν καλλιτεχνικές δεξιότητες, ενώ η διδακτική μεθο-

δολογία είναι πιο πιθανό να απαιτεί μεικτές προσεγγίσεις. Φάνηκε, λοιπόν, ότι στα αισθητικά μαθήματα υιοθετούνται σε μεγάλο βαθμό θεωρητικές προσεγγίσεις, στα Τμήματα των πανεπιστημίων Αθηνών (66,7%), Αιγαίου (61,5%), Θράκης (58,3%) και Θεσσαλίας (54,6%) (πίνακας 5).

Πίνακας 5: Συχνότητες και ποσοστά των αισθητικών μαθημάτων με βάση τις διδακτικές προσεγγίσεις που υιοθετούνται κατά τη διδασκαλία τους

ΠΤΔΕ	Σύνολο αισθητικών μαθημάτων	Θεωρητικές προσεγγίσεις		Πρακτικές-βιωματικές προσεγγίσεις		Μεικτές-συνθετικές προσεγγίσεις	
		f	%	f	%	f	%
ΑΘΗΝΑ	15	10	66,7	1	6,7	4	26,7
ΘΕΣΣΑΛΙΑ	11	6	54,6	3	27,2	2	18,2
ΑΙΓΑΙΟ	16	8	61,5	3	18,7	5	31,2
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	13	4	30,8	4	30,8	5	38,5
ΠΑΤΡΑ	19	9	47,4	7	36,8	3	15,8
ΙΟΑΝΝΙΝΑ	8	3	37,5	4	8	1	12,5
Δ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	19	9	47,4	7	36,8	3	15,8
ΘΡΑΚΗ	12	7	58,3	3	25	2	16,7
ΚΡΗΤΗ	11	3	27,3	6	54,5	2	18,2
ΜΕΣΗ ΤΙΜΗ			48		27,2		21,5

Από μια γενική θεώρηση των στοιχείων που αφορούν στον προσανατολισμό των προσφερόμενων αισθητικών μαθημάτων, μπορεί να διατυπωθεί το συμπέρασμα ότι τα μαθήματα αυτά δεν φαίνεται να παραπέμπουν σε ικανοποιητικό βαθμό στη σχολική πράξη και μοιάζουν να είναι λιγότερο από όσο θεωρείται αναγκαίο προσανατολισμένα προς τις αισθητικές εφαρμογές στο σχολείο.

Ως προς το τρίτο ερευνητικό ερώτημα, εξετάστηκαν οι απόψεις των φοιτητριών/ών για τις «βελτιώσεις που πρέπει να γίνουν στην αισθητική εκπαίδευση και κατάρτιση που τους παρέχεται στο πλαίσιο των προπτυχιακών σπουδών τους». Σύμφωνα με τον τρόπο επεξεργασίας των απαντήσεων, οι προτάσεις των συμμετεχόντων στην έρευνα σε ποσοστό 77,4% συγκροτούν 8 θεματικές κατηγορίες. Το υπόλοιπο ποσοστό (22,6%) αποτελεί μία ένατη κατηγορία στην οποία περιέχονται διάφορες προτάσεις (η συνεργασία παν/μίων, η βελτίωση διδακτικών μεθόδων, η αναδιάρθρωση οργάνωσης, η αύξηση χρηματοδότησης, κ.ά.), για την κάθε μία από τις οποίες δόθηκε πολύ μικρός αριθμός απαντήσεων. Για το λόγο αυτό η ένατη κατηγορία δεν συμπεριλήφθηκε στον υπολογισμό των συχνοτήτων.

Από την κατανομή συχνοτήτων πολλαπλών επιλογών (πίνακας 6), φάνηκε ότι η κυρίαρχη πρόταση των φοιτητών των 9 ΠΤΔΕ που απάντησαν

στην ερώτηση (622 άτομα), αφορά στη «βελτίωση χώρων και υλικοτεχνικής υποδομής» (55,6%), κάνοντας φανερό ότι οι φοιτητές θεωρούν τις χωρικές και υλικοτεχνικές συνθήκες της αισθητικής τους εκπαίδευσης ακατάλληλες. Επίσης, φαίνεται ότι το ζήτημα αυτό επισημαίνεται σε υψηλότερα ποσοστά από τους φοιτητές των Τμημάτων Πάτρας (74,2%) και Αιγαίου (72,5%).

Οι φοιτητές διατύπωσαν ως δεύτερη σε συχνότητα πανελλαδικώς (33%) την πρόταση «να αυξηθεί ο αριθμός των ωρών διδασκαλίας και ο αριθμός των μαθημάτων σχετικών με τις τέχνες και γενικότερα την αισθητική αγωγή». Μάλιστα, οι φοιτητές οι οποίοι αναφέρθηκαν σε μεγαλύτερο ποσοστό στην πρόταση αυτή ήταν των Πανεπιστημίων Ιωαννίνων (57,5%), Αθήνας (42%), Θεσσαλονίκης (41,1%) και Κρήτης (40%). Αξιοσημείωτη είναι η ταύτιση των αποτελεσμάτων αυτών με τα αντίστοιχα που προκύπτουν από τη μελέτη των οδηγών σπουδών και των υπόλοιπων σχετικών τεκμηρίων των Τμημάτων.

Επίσης, σε μεγάλο βαθμό ταυτίζονται με τα αποτελέσματα των τεκμηρίων οι δύο επόμενες προτάσεις των φοιτητών, δηλαδή η πρόταση περί ανάγκης για «αύξηση μαθημάτων και ωρών διδασκαλίας σχετικών με αισθητικές εφαρμογές στη σχολική τάξη» (13,5%), με υψηλά ποσοστά στα Πανεπιστήμια Αιγαίου (27,5%), Αθηνών (25,0%) και Θεσσαλονίκης (15,2%) και η πρόταση περί ανάγκης για «αύξηση υποχρεωτικών μαθημάτων σχετικών με τις τέχνες και την αισθητική αγωγή» με υψηλά ποσοστά κυρίως στα Πανεπιστήμια Θράκης (26,2%), Ιωαννίνων (17,9%) και Θεσσαλίας (16,2%).

Η αύξηση και βελτίωση του διδακτικού προσωπικού προτείνεται επίσης σε υψηλό ποσοστό (22,4%), και περισσότερο από το δείγμα των Τμημάτων Θεσσαλονίκης (30,4%), Δ. Μακεδονίας (29,3%), Πάτρας (29%) και Αιγαίου (27,5%).

Ακολουθούν με μικρότερα, αλλά όχι ευκαταφρόνητα ποσοστά - δεδομένου ότι πρόκειται για αποτελέσματα ανοιχτής ερώτησης- οι προτάσεις περί «απόδοσης μεγαλύτερου κύρους στα μαθήματα αισθητικής αγωγής και τέχνης» (5,4%), «ενίσχυσης της προσωπικής αισθητικής ανάπτυξης των φοιτητών - οργάνωσης καλλιτεχνικών δράσεων» (3,7%) και «οργάνωσης διδασκαλιών σε πιο ολιγομελές ομάδες» (1,3%).

Από μια γενική θεώρηση των προτάσεων αυτών, μπορεί να υποστηριχθεί η άποψη ότι η αισθητική εκπαίδευση των εκπαιδευτικών πάσχει από έλλειψη υλικοτεχνικής υποδομής και έλλειψη κατάλληλων χώρων, αφού στα επτά από τα εννέα εξεταζόμενα Τμήματα η πρόταση για τη βελτίωση των παραγόντων αυτών ήταν η κυρίαρχη. Επίσης, οι φοιτητές διαπιστώνουν ότι πρέπει να αυξηθούν τα μαθήματα αισθητικής αγωγής, πρόταση η οποία εμφανίζεται ως κυρίαρχη σε δύο Τμήματα, είναι δεύτερη σε τέσσερα και στα υπόλοιπα τρία είναι τρίτη σε σημαντικότητα. Επίσης, σημαντική κατά

τη γνώμη των φοιτητών στα περισσότερα Τμήματα είναι η ανάγκη για αύξηση και βελτίωση του διδακτικού προσωπικού που παραδίδει μαθήματα σχετικά με τις τέχνες και γενικότερα την αισθητική αγωγή.

Ενδεικτικό είναι ότι η αισθητική εκπαίδευση και καλλιτεχνική αγωγή των μελλοντικών εκπαιδευτικών δημοτικής εκπαίδευσης γίνεται στην πλειονότητα των Τμημάτων μέσω ενός ή δύο εναλλακτικών μαθημάτων, η εκπαίδευση για τις τέχνες και γενικότερα την αισθητική αγωγή πραγματοποιείται από ελάχιστο αριθμό σχετικών μαθημάτων και ελλείπονται οι απαραίτητοι προφορικοί μαθημάτων αυτών θεωρήθηκε απαραίτητο να προστεθεί στην προτεινόμενη δομή των μαθημάτων των Τμημάτων αυτά προστίθενται και άλλα μαθήματα, οι οποίοι είναι οι εξής: η ελλείπουσα υλικοτεχνική υποδομή, το ελλιπές διδακτικό υλικό, το χαμηλό κύρος που αποδίδεται στη μαθησιακή τέχνη, η αντίστροφη σχέση που αποδίδεται στην αισθητική αγωγή των φοιτητών, η έλλειψη της αισθητικής αγωγής των μελλοντικών εκπαιδευτικών δημοτικής εκπαίδευσης και ο ελλιπής αριθμός φοιτητών στα σχετικά με τις τέχνες μαθήματα.

Α δεδομένα αυτά, που για πρώτη φορά καταγράφονται πανεπιστημιακά, έχουμε να αποτιμήσουμε βάση προβληματισμού και στοχευμένων παρεμβάσεων στις πανεπιστημιακές κοινότητες με συνδυασμό σκοπού τη βελτίωση της αισθητικής εκπαίδευσης των μελλοντικών εκπαιδευτικών δημοτικής εκπαίδευσης, η οποία αφορά στην αισθητική αγωγή των μελλοντικών εκπαιδευτικών δημοτικής εκπαίδευσης και την υλικοτεχνική υποδομή της διδακτικής διαδικασίας του δημοτικού σχολείου.

Βιβλιογραφία

- Barrett, J. (2007). Crossing barriers between music and mathematics: Documenting praxis shock in early-career music teachers. *International Journal of Music Education*, Vol 25, no 2, pp 181-191.
- Bilharz, T., Bruhn, R., & Olson, J. (2009). The Effect of Early Music Training on Child Cognitive Development. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 30, 4, pp. 615 - 636.
- Βόνι, Ε., Δέρρη, Β., & Κικιμουριτζόπου, Ε. (2006). Γνωστική ανάπτυξη το έδαφος της αισθητικής αγωγής μέσα τη σκηνής αγωγής. *Διημερίδα στη Διεύθυνση ΔΕΠ & τον Πολιτισμό*, 43, 371-378.
- Cattell, J.S. (2002). The arts and the transfer of learning. in R. Derry (ed.) *Critical Links: Learning in the arts and student academic and social development* (pp. 100-110). New York: Guilford Press.
- Derry, J.T. & Cattell, J.S. (1994). The fourth R: The arts in the classroom. *College Record*, 96, pp. 299 - 328.

Πίνακας 6: Κατανομή συχνοτήτων πολλαπλών επιλογών των προτάσεων των φοιτητών από το σύνολο των ΠΤΔΕ της Ελλάδας και σε κάθε επιμέρους ΠΤΔΕ

	Ποσοστό % των φοιτητών που απάντησαν στο σύνολο των ΠΤΔΕ	Ποσοστό % των φοιτητών που απάντησαν σε κάθε επιμέρους Τμήμα								
		1	2	3	4	5	6	7	8	9
Βελτίωση χώρων και υλικοτεχνικής υποδομής	55.6%	46%	61.1%	72.5%	61.6%	74.2%	26.9%	63.4%	51.4%	37.3%
Αύξηση μαθημάτων και ωρών διδασκαλίας μαθημάτων αισθητικής Αγωγής/τέχνες	33%	42%	27.8%	15.7%	41.1%	17.7%	57.7%	26.8%	13.5%	40%
Αύξηση μαθημάτων και ωρών διδασκαλίας σχετικών με αισθητικές εφαρμογές στη σχολική τάξη	13.5%	25%	11.1%	27.5%	15.2%	1.6%	7.7%	2.4%	-	12%
Αύξηση και βελτίωση του διδακτικού προσωπικού	22.4%	17%	13.9%	27.5%	30.4%	29%	11.5%	29.3%	16.2%	16%
Μεγαλύτερο κύρος στα μαθήματα αισθητικής αγωγής και τέχνης	5.4%	12%	-	3.9%	7.1%	4.8%	-	4.9%	5.4%	-
Ενίσχυση της προσωπικής αισθητικής ανάπτυξης των φοιτητών	3.7%	3%	2.8%	7.8%	2.7%	1.6%	-	2.4%	2.7%	6%
Οργάνωση διδασκαλιών σε πιο ολιγομελές ομάδες	1.3%	2%	-	2%	1.8%	3.2%	3.8%	-	-	-
Αύξηση του αριθμού των υποχρεωτικών μαθημάτων	10%	13%	16.7%	-	2.7%	-	19.2%	7.3%	-	17%

1=Αθήνα 2=Θεσ/λία 3=Αιγαίο 4=Θεσ/νίκη 5=Πάτρα 6=Ιωάννινα 7=Δ. Μακ/νία
8=Θράκη 9=Κρήτη

Επίλογος

Ένα γενικό συμπέρασμα που εξάγεται από τα δεδομένα που μελετήθηκαν σε αυτή την έρευνα είναι ότι η αισθητική εκπαίδευση και κατάρτιση που παρέχεται στους μελλοντικούς δασκάλους δημοτικής εκπαίδευσης από τα αντίστοιχα πανεπιστημιακά Τμήματα, πάσχει από σοβαρές αδυναμίες. Συγκεκριμένα, η εκπαίδευση για τις τέχνες και γενικότερα την αισθητική αγωγή χαρακτηρίζεται από ελλιπή αριθμό σχετικών μαθημάτων και ελλιπή αριθμό υποχρεωτικών μαθημάτων τέτοιου τύπου. Επίσης, ο προσανατολισμός των προσφερόμενων μαθημάτων αυτών θεωρήθηκε υπερβολικά θεωρητικός και λιγότερο απ' όσο είναι ανάγκη πρακτικός. Επίσης, σύμφωνα με τη γνώμη των φοιτητών, στα προβλήματα αυτά προστίθενται και άλλα όπως οι ακατάλληλοι χώροι, η ελλιπής υλικοτεχνική υποδομή, το ελλιπές διδακτικό προσωπικό, το χαμηλό κύρος που αποδίδεται στα μαθήματα τέχνης, η αντίστοιχα μικρή αξία που αποδίδεται στην αισθητική ανάπτυξη των φοιτητών και την οργάνωση καλλιτεχνικών δραστηριοτήτων, καθώς και ο προβληματικά μεγάλος αριθμός φοιτητών στα σχετικά με τις τέχνες μαθήματα.

Τα δεδομένα αυτά, που για πρώτη φορά καταγράφονται πανελλαδικά, ελπίζουμε να αποτελέσουν βάση προβληματισμού και στοχευμένων παρεμβάσεων στις πανεπιστημιακές κοινότητες, με μοναδικό σκοπό τη βελτίωση της αισθητικής εκπαίδευσης των μελλοντικών δασκάλων και την καλύτερη παιδαγωγική αξιοποίηση των αισθητικών μαθημάτων και των τεχνών στη διδακτική διαδικασία του δημοτικού σχολείου.

Βιβλιογραφία

- Ballantyne, J. (2007). Crossing barriers between teacher preparation and teaching: Documenting praxis shock in early-career music teachers, *International Journal of Music Education*, Vol 25, no 2, pp 181-191.
- Bilhart, T., Bruhn, R., & Olson, J. (2000). The Effect of Early Music Training on Child Cognitive Development. *Journal of Applied Development Psychology*, 20, 4, pp. 615 – 636.
- Γώτη, Ε., Δέρρη, Β., & Κιουμουρτζόγλου, Ε. (2006). Γλωσσική ανάπτυξη παιδιών, προσχολικής ηλικίας μέσω της φυσικής αγωγής. *Αναζητήσεις στη Φυσική Αγωγή & τον Αθλητισμό*, 45, 371 - 378.
- Catterall, J.S. (2002). The arts and the transfer of learning, in R. Deasy (ed.) *Critical links: Learning in the arts and student academic and social development* (pp. 162-168). Washington, DC: Art Education Paternship.
- Darby, J.T. & Catterall, J. S. (1994). The fourth R: The arts and learning. *Teachers College Record*, 96, pp. 299 – 328.

- Deasy, R. (Ed.). (2002). *Critical Links: Learning in the arts and student academic and social development*. Washington D.C.: Art Education Partnership.
- Dixon, M. & Senior, K. (2009). Traversing theory and transgressing academic discourses: Arts-based research in teacher education. *International Journal of Education & the Arts*, 10(24). Retrieved December 16, 2009 from <http://www.ijea.org/v10n24/>.
- Duncum, P. (1999). What elementary generalist teachers need to know to Teach Art Well. *Art Education, Elementary School Art Education*, 52, 6, 33-37.
- Eisner, E. (2002). *The arts and the creation of mind*. New Haven: CT. Yale University Press.
- Jonson, H. (2007). Aesthetic experience and early language and literacy development, *Early Child and Development and Care*, 177, 3, 311-320.
- Hudson, P. & Hudson, S. (2005). *Examining preservice primary teachers' potential for teaching art in primary schools*. Retrieved December 22, 2009 from <http://eprints.qut.edu.au/3590/1/3590.pdf>
- Ingram, D. & Riedel, E. (2003). *Arts for academic achievement: What does arts integration do for students*. University of Minnesota: Center for Applied Research and Educational Improvement, College of Education and Human Development.
- Podlozny, A. (2000). Strengthening verbal skills through the use of classroom drama: A clear link. *The Journal of Aesthetic Education*, 34, 3-4, pp. 239-276.
- Poyet, F. & Bacconnier, B. (2006). «Evaluation de l'éducation artistique et culturelle à l'école». *Lettre d'information de la VST, n°15, février*. Retrieved December 12, 2006 from <http://www.inrp.fr/vst/LettreVST/15-fevrier-2006.php>.
- Read, H. (1943). *Education Through Art*. London: Faber and Faber.
- Rauscher, F., Shaw, G., Levine, L., Wright, E., Dennis, W. & Newcomb, R. (1997). Music training causes long-term enhancement of preschool children's spatial-temporal reasoning. *Neurological Research*, 19, pp. 2-8.
- Rooney, R. (2004). *Arts – Based Teaching and Learning. Review of the Literature*. VSA Arts, Washington DC: WESTAT Rockville, Maryland. Retrieved April, 20, 2006, from http://www.vsarts.org/documents/resources/research/VSAarts_Lit_Rev5-28.pdf.
- Σταμέλος, Γ. (1999). *Τα πανεπιστημιακά παιδαγωγικά τμήματα*. Αθήνα: Gutenberg.
- Σωτηροπούλου, Μ. & Τρούλη, Κ. (υπό δημοσίευση). Δημιουργώ και εκφράζομαι στα Πανεπιστημιακά Παιδαγωγικά Τμήματα: Η περίπτωση της Κρήτης. Στο Β. Οικονομίδης (Επιμ.), *Εκπαίδευση και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών*. Αθήνα: Πεδίο.
- Τρούλη, Κ. & Αμπαρτζάκη, Μ. (2009). Από το Κινητικό Παιχνίδι στην Ανάγνωση. Στο Ε. Τάφα & Γ. Μανωλίτσης (Επιμ.) *Αναδυόμενος Γραμματισμός: Έρευνα και Εφαρμογές* (305-317). Αθήνα: Πεδίο.

- Scripp, L. (2002). An overview of research on music and learning, in R. Deasy (ed.) *Critical links: Learning in the arts and student academic and social development* (pp. 143-147). Washington, DC: Art Education Paternship.
- Stevenson, L. (2006). The arts: New possibilities for teaching and learning. *Research principal's review*, 1, 2, 1-6.
- Stinson, W. J. (Ed.). (1990). *Moving and learning for the young child*. Reston, VA: American Alliance for Health, Physical Education, Recreation and Dance.
- Υπουργική Απόφαση 21072α/Γ2. (Φ.Ε.Κ. 303, 304/ τ. Α', Β'/13-03-03). *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών Δημοτικού-Γυμνασίου*.
- Winner, E., & Hetland, L. (Eds.). (2000). The arts and academic achievement: What the evidence shows. Double Issue of *Journal of Aesthetic Education*, 34(3-4).

Abstract

The present research project examines the aesthetic education provided by the nine university Departments of Primary Education in Greece. In order to collect the necessary data, we examined for each department such documentation as student guides and lists of available courses and we used an anonymous questionnaire for collecting data about the views of the students on the aesthetic education of their studies. The findings highlight the weaknesses of the aesthetic education offered by each of the universities under study and thus demonstrate the necessary interventions for improvement.

Μαρίνα Σωτηροπούλου – Ζορπαλά

Επίκουρη Καθηγήτρια
Αισθητικής Αγωγής του Νηπίου και του Παιδιού
Πανεπιστήμιο Κρήτης
Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης
Πανεπιστημιούπολη
74100 Ρέθυμνο Κρήτης
Τηλ. γραφείου: 28310 77662 , E-mail: marinazorb@edc.uoc.gr

Καλλιόπη Τρούλη

Επίκουρη Καθηγήτρια
Φυσικής και Ψυχοκινητικής Αγωγής Νηπίου
Πανεπιστήμιο Κρήτης
Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης
Πανεπιστημιούπολη
74100 Ρέθυμνο Κρήτης, Τηλ. γραφείου: 28310 77702 Fax: +30 28310 77654
E-mail: ktrouli@edc.uoc.gr, kalliatrouli@yahoo.gr